

مجموعه مفاهیم بنیادین علوم انسانی اسلامی

تغزیه

تالیف: دکتر حسن بشیر

www.ketab.ir

انتشارات دانشگاه امام صادق (علیه السلام)
تهران: بزرگراه شهید چمران،
پل مدیریت
تلفکس: ۸۸۳۷۰۱۴۴
صندوق پستی ۱۵۹-۱۴۶۵۵
E-mail: isu.press@yahoo.com

دانشگاه امام صادق علیه السلام

تغزیه (مجموعه مفاهیم بنیادین علوم انسانی - اسلامی) ■ تألیف: دکتر حسن بشیر ■ ناشر: دانشگاه
امام صادق (ع) ■ طراح جلد: رضا دادگر ■ ویراستار: روح‌الله فیض‌اللهی
چاپ اول: ۱۳۹۰ ■ قیمت: ۶۰۰۰ ریال ■ شمارگان: ۱۵۰۰ نسخه ■ چاپ و صحافی: زلال کوثر
■ شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۲۹-۶
همه حقوق محفوظ و متعلق به ناشر است.

سرشناسه: بشیر، حسن، ۱۳۳۲ -
عنوان و نام پدیدآور: تغزیه: مجموعه مفاهیم بنیادین علوم انسانی اسلامی / تألیف حسن بشیر.
مشخصات نشر: تهران: دانشگاه امام صادق، ۱۳۸۹.
مشخصات ظاهری: ۲۷۰ ص.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۲۱۴-۲۹-۶-۶۰۰۰ ریال
وضعیت فهرست نویسی: فیا
موضوع: تغزیه
موضوع: تاریخ
موضوع: سوگواری‌ها - آداب و رسوم
رده بندی کنگره: PIR/۲۸۳۴/ب۵ت ۷۳۸۹
رده بندی دیویی: ۵۱۲/۲۱۸
شماره کتباتی ملی: ۲۹۱۱۵۲۲

فهرست مطالب

سخن ناشر.....	۱۳
مقدمه.....	۱۵
فصل ۱. حوزه‌های میان رشته‌ای و تحولات تاریخی «تعزیه».....	۲۵
کلیات.....	۲۵
۱-۱. چارچوب نظری- روشی.....	۲۵
۲-۱. چیستی «فرهنگ عامه» و ارتباط آن با تعزیه.....	۳۰
۳-۱. چیستی «نشانه‌شناسی» و ارتباط آن با تعزیه.....	۳۳
۱-۳-۱. ادبیات نظری نشانه‌شناسی.....	۳۳
۲-۳-۱. چیستی نشانه‌شناسی.....	۳۴
۱-۲-۳-۱. دیدگاه سوسور.....	۳۵
۲-۲-۳-۱. نشانه‌شناسی از دیدگاه پیرس.....	۳۶
۳-۳-۱. مفاهیم اصلی در نشانه‌شناسی.....	۳۸

۳۸	۱-۳-۳-۱. نشانه و حقیقت
۴۰	۲-۳-۳-۱. دال و مدلول
۴۱	۳-۳-۳-۱. همزمانی و درزمانی
۴۳	۴-۳-۳-۱. تحلیل هم‌نشینی
۴۴	۵-۳-۳-۱. تحلیل جانشینی
۴۵	۶-۳-۳-۱. بینامتنی
۴۷	۷-۳-۳-۱. استعاره و کنایه
۴۸	۸-۳-۳-۱. رمزها
۵۰	۱-۴-۱. چستی تحولات تاریخی هنر نمایش و تعزیه
۵۳	۱-۴-۱. ریشه‌های نمایش در تاریخ ارتباطات انسانی
۵۷	۱-۴-۱-۱. آغاز نمایش: تئاتر در یونان باستان
۵۹	۲-۴-۱-۱. تئاتر در روم باستان
۶۰	۳-۴-۱-۱. نمایش در قرون وسطی و ظهور تئاتر دینی (مسیحی)
۶۲	۲-۴-۱. ریشه‌های نمایش در تاریخ ایران قبل از اسلام
۶۶	۳-۴-۱. درآمدی بر هنر نمایش در قرآن کریم
۶۹	۱-۴-۱-۱. ویژگی‌های دراماتیک قرآن کریم
۷۸	۴-۴-۱. ظهور مراسم تعزیه و تحولات تاریخی آن پس از اسلام
۸۲	۱-۴-۴-۱. عزاداری و تعزیه در دوره آل‌بویه
۸۴	۲-۴-۴-۱. عزاداری و تعزیه در دوره صفویه
۸۵	۳-۴-۴-۱. تعزیه در زمان قاجار
۸۸	۴-۴-۴-۱. تعزیه در دوره پهلوی
۹۰	۵-۴-۴-۱. تعزیه در دوره جمهوری اسلامی
۹۱	فصل ۲. ارتباطات آئینی و چستی تعزیه
۹۱	کلیات
۹۴	۱-۲. آئین و رویکردهای آن
۹۵	۱-۱-۲. کنش

۹۶	۲-۱-۲. اجرا.....
۹۷	۳-۱-۲. آگاهی، داوطلب بودن.....
۹۸	۴-۱-۲. غیرابزاری یا غیرعقلانی.....
۹۹	۵-۱-۲. غیر تفریحی بودن.....
۱۰۰	۶-۱-۲. جمعی، اجتماعی.....
۱۰۰	۷-۱-۲. بیان‌گر روابط اجتماعی.....
۱۰۰	۸-۱-۲. شرطی، نه اجباری.....
۱۰۱	۹-۱-۲. نمادهای تأثیرگذار.....
۱۰۱	۱۰-۱-۲. نمادهای متراکم.....
۱۰۳	۱۱-۱-۲. رفتار ابزاری [بیانی] یا زیباشناختی، افراط هنری.....
۱۰۴	۱۲-۱-۲. رفتار سستی.....
۱۰۵	۱۳-۱-۲. رفتارهای به طور مرتب تکرار شونده.....
۱۰۶	۱۴-۱-۲. ارتباطات بدون اطلاعات.....
۱۰۷	۱۵-۱-۲. توجه به امر قدسی، به عنوان عنصری از زندگی جدی.....
۱۱۱	۲-۲. فایده آئین.....
۱۱۲	۳-۲. چستی تعزیه.....
۱۱۶	۱-۳-۲. مرزهای مفهومی تعزیه با مفاهیم مرادف و هم‌خانواده.....
۱۱۸	۲-۳-۲. جمع‌بندی مفاهیم مرادف و هم‌خانواده تعزیه.....
۱۱۹	۳-۳-۲. محورهای تعاریف تعزیه.....
۱۲۰	۴-۳-۲. تحلیل معناشناختی تعزیه.....
۱۲۳	فصل ۳. تعزیه و ارتباطات نمادین.....
۱۲۳	کلیات.....
۱۳۰	۱-۳. تعزیه و تفسیرهای نمادین.....
۱۴۳	فصل ۴. تعزیه و رویکردهای فرهنگی و اجتماعی.....
۱۴۳	کلیات.....
۱۴۵	۱-۴. ابعاد ارتباطی - فرهنگی تعزیه.....

۱۴۹.....	۲-۴. تعزیه: رویکردی فرهنگی
۱۵۲.....	۳-۴. رابطه سنن نمایشی با فرهنگ
۱۵۸.....	۴-۴. تعزیه و امر عقیدتی
۱۵۹.....	۵-۴. عناصر ساختاری فرهنگی تعزیه
۱۷۴.....	۶-۴. ویژگی‌های ارتباطی و فرهنگی تعزیه
۱۸۰.....	۷-۴. تعزیه: رویکردی اجتماعی
۱۸۷.....	فصل ۵. تعزیه و ارتباطات میدانی (صحنه‌ای)
۱۸۷.....	کلیات
۱۸۹.....	۱-۵. تکیه و نقش ارتباطی آن
۱۹۱.....	۱-۱-۵. چینی تکیه
۱۹۵.....	۲-۵. «لباس» به منزله شخصیت
۱۹۶.....	۳-۵. «ابزارها» به مثابه کانال ارتباطی
۱۹۸.....	۴-۵. «ترتیب تعزیه»، روایت‌سازی
۲۰۱.....	۵-۵. اولیا در دایره هستی
۲۰۱.....	۶-۵. تحلیل یک تعزیه
۲۰۴.....	۱-۶-۵. وقایع پیرامون امام حسین(ع)
۲۰۴.....	۲-۶-۵. استفاده فراوان از سنن ایرانی
۲۰۶.....	۳-۶-۵. شهامت و فداکاری زنان
۲۰۶.....	۴-۶-۵. قوای محرک
۲۱۱.....	فصل ۶. آسیب‌شناسی ارتباطاتی و آئینی تعزیه
۲۱۱.....	کلیات
۲۱۳.....	۱-۶. انواع آسیب‌های تعزیه و عزاداری
۲۱۷.....	۲-۶. آسیب‌های ارتباطاتی و آئینی تعزیه
	۳-۶. دیدگاه‌های امام‌خمینی(ره) و مقام معظم رهبری در مورد عزاداری و آسیب‌های آن
۲۲۶.....	

۲۳۵	فصل ۷. نتیجه گیری
۲۴۵	منابع و مأخذ
۲۴۵	منابع فارسی
۲۵۴	منابع انگلیسی
۲۵۹	منابع اینترنتی
۲۶۱	نمایه ها

www.ketab.ir

فهرست نمودارها

- نمودار شماره (۱-۱): عناصر ساختاری معانی تعزیه ۴۱
- نمودار شماره (۱-۲): جنبه‌های مختلف مفهوم تعزیه ۱۲۱
- نمودار شماره (۱-۴): مشکل به هم پیوسته فرایند تولید و انتقال معنا در ارتباطات و فرهنگ با تاکید بر رسانه تعزیه ۱۴۸
- نمودار شماره (۲-۴): عناصر ساختاری فرهنگی تعزیه ۱۷۳
- نمودار شماره (۳-۴): ویژگی‌های ارتباطی و فرهنگی تعزیه ۱۸۰
- نمودار شماره (۱-۶): آسیب‌های ارتباطاتی و آئینی تعزیه ۲۱۸
- نمودار شماره (۲-۶): آسیب‌های ارتباطی ۲۲۰
- نمودار شماره (۳-۶): آسیب‌های فرهنگی ۲۲۲
- نمودار شماره (۴-۶): آسیب‌های شناختی - اعتقادی ۲۲۴
- نمودار شماره (۵-۶): آسیب‌های تاریخی - تحلیلی ۲۲۶

www.ketab.ir

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ»
«الرَّحْمَنُ عَلَّمَ الْقُرْآنَ خَلَقَ الْإِنْسَانَ»

(فرآن کریم، سوره مبارکه الرحمن (۵۵)، آیات شریفه ۳-۱)

سخن ناشر

این واقعیت که علم ماهیتی توحیدی دارد آموزه ای سترگ برگرفته از کلام وحی می باشد، آنجا که خداوند متعال، بر «تعلیم» به مثابه «مقامی الوهی» (عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ) (قرآن کریم، سوره مبارکه العلق (۹۹)، آیه شریفه ۵)) و از «علم» به مثابه «عطیه ای الهی» (وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ شَرَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَى فِي خَرَابِهَا أُولَئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ) (قرآن کریم، سوره مبارکه طه (۲۰)، آیه شریفه ۱۱۴))، تأکید ورزیده و بدین ترتیب، افقی تازه را در مسیر علم اندوزی مشخص می سازد که امروزه به عنوان کلان «علم دینی» از آن تعبیر می شود.

دانشگاه امام صادق علیه السلام حسب رسالت اولیه اش، تاکنون تلاش مستمر و گسترده ای را در دو حوزه تعلیم و تربیت، جهت عملیاتی نمودن این آرمان اصیل و کاربردی اسلام، به انجام رسانیده که ثمره آن، پرورش نسل تازه ای از فارغ التحصیلان و انتشار مجموعه ای ارزنده از آثار در حوزه علوم انسانی اسلامی می باشد. با اینحال، باید توجه داشت که عرصه علم و علم آموزی را حدّ و اندازه ای نیست و تلاش برای توسعه مرزهای دانش در افق اصول هنجاری دین، امری مستمر و بی انتها است.

بر این اساس، معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق علیه السلام همزمان با عملیاتی نمودن طرح‌های نخستین در زمینه طرح مباحث میان‌رشته‌ای با تأکید بر معارف اسلامی در حوزه علوم انسانی، اقدام به تدوین، ارزیابی و تصویب طرح‌های تکمیلی‌ای نمود که سطح عالی‌تری از تولید دانش را در این خصوص دنبال می‌نماید. طرح تحقیق، تولید و انتشار مجموعه «مفاهیم بنیادین علوم انسانی اسلامی، از جمله پروژه‌های راهبردی دانشگاه به شمار می‌آید که از نیمه دوم سال ۱۳۸۹ در دستور کار اداره‌کل پژوهش دانشگاه قرار گرفت و هم‌اکنون خرسند هستیم که ثمرات این جهاد علمی را می‌توانیم خدمت اسانید، دانشجویان و محققان ارجمند تقدیم نماییم.

مجموعه «مفاهیم بنیادین علوم انسانی اسلامی»، در پی آن است تا عمده‌ترین مفاهیم (درون‌دینی و برون‌دینی) را در این حوزه، به بحث، بررسی و تحلیل گذارد؛ و در این خصوص از همیاری تمامی کارشناسان برجسته و آگاه به علوم انسانی اسلامی استقبال به عمل می‌آورد. در این طرح، مفاهیم با تأکید بر اصول دینی و در قالب گفتمان بومی «اسلامی - ایرانی» مورد بررسی قرار گرفته و سعی می‌شود تا در قالب الگوی واحد، مبانی و اصول مورد نظر و نحوه کاربست آن برای مخاطبان تبیین شود.

معاونت پژوهشی دانشگاه امام صادق علیه السلام ضمن درخواست از تمامی پژوهشگران معتمد و آگاه برای همکاری با دانشگاه، آمادگی خود را برای دریافت نقدهای سازنده جهت ارتقای متون منتشر شده در چاپ‌های بعدی اعلام می‌دارد. امید آن که شاهد تقویت و گسترش هر چه بیشتر ایده «علم دینی» در قالب گفتمان «اسلامی - ایرانی» باشیم.

ولله الحمد

معاونت پژوهشی دانشگاه

مقدمه

مطالعه و بررسی مفاهیم دینی از منظر فرهنگی و ارتباطی، به ویژه از دیدگاه‌های جدید، از یک سو به نظر می‌رسد که کاری آسان و از سویی دیگر سخت باشد. ساده بودن آن، از این جهت است که فرهنگ و ارتباطات تار و پود حیات انسانی را تشکیل می‌دهد و هیچ حرکت، رفتار، اعتقاد و آئینی خارج از قلمرو فرهنگ و ارتباطات نیست. در حقیقت دین نیز در شاکله کلی خود، ارتباطات است اما این ارتباطات در نوع خود با مفهوم، رویکرد و حوزه عمل ارتباطات نوین در عصر جهانی شدن، در عین هم‌پوشانی، تفاوت‌ها و تمایزهایی دارد. سختی کار نیز از همین رویکرد ناشی می‌شود. به عبارت دیگر، سختی مطالعه و بررسی مفاهیم دینی به ویژه از منظر ارتباطی از همین سختیت دین با جنبه‌های ارتباطی و تطابق آنها با یکدیگر ناشی می‌شود. هنگامیکه همه مفاهیم دینی نوعی از ارتباط را منعکس می‌کند؛ سخن گفتن از بررسی و تحلیل ارتباطی آنها، دشواری‌های خود را خواهد داشت. در این جا گویی ما می‌خواهیم مفهوم «ارتباط» را از جنبه‌های ارتباطی تفسیر و تحلیل کنیم. قطعاً چنین اقدامی، در عین اهمیت و ضرورت، به ویژه برای تبیین قدرت‌های پنهان و آشکار آن، یک عمل ساده و سهل نخواهد بود.

خروج از این پارادوکس «سهل و ممتنع» که نوعی از «ساده بودن» و «سخت بودن» را منعکس می‌کند؛ به کارگیری معناها، رویکردها، تفسیرها،

تاثیرها، تنوع‌ها، تکثرها و بالاخره نمودها و نمادها و نشانه‌ها و رفتارهایی است که با این مفاهیم پیوند دارند؛ به عنوان بستری برای دست یافتن به تعریف کامل آن مفاهیم و دست‌یابی به معنای عمیق آنها از جنبه‌های مختلف ادراکی و کارکردی است.

به همین دلیل، هنگامیکه می‌خواهیم یکی از مفاهیم دینی همانند «تعزیه» که در این کتاب مطرح شده است؛ مورد مطالعه و بررسی قرار دهیم؛ ناگزیریم که به جنبه‌های مختلف بازنمایی آن در حوزه‌های ادراکی، رفتاری، کارکردی و اخلاقی و غیره توجه داشته باشیم. بدیهی است که حوزه‌های مزبور ریشه در رویکردهای معنایی، فرهنگی، اجتماعی و هنری دارند. از این روست که مطالعه جنبه‌های مختلف معنایی، فرهنگی، اجتماعی و هنری این مفاهیم، به معنای شناخت هر چه بیشتر آنها از منظر کارکردی و دست‌یابی به معنای حقیقی آنها از جنبه‌های ارتباطی است.

مطالعه و بررسی مفاهیم دینی از منظرهای مختلف یکی از نیازهای مهم جهان معاصر است. مفاهیم دینی در عین داشتن معنای ثابت و تحت‌اللفظی و صریح می‌توانند نه از دیدگاه تغییر ماهوی بلکه از منظر تغییرات معنایی حول محور اصلی، نوعی از تحول و تکامل را داشته باشند. این تحول معنایی حول محور اصلی، یک حرکت تاریخی است که تاریخ فرهنگی را تشکیل می‌دهد. شناخت این تاریخ فرهنگی، نیازمند حضور پیوسته و عمیق با معناهای پنهان و آشکار مفاهیم دینی و شناخت مداوم حوزه‌های مصداقی خاص و عام آنها در هر برهه از تاریخ انسانی است. بدون ایجاد این پیوندهای تاریخی در حرکت‌های اجتماعی نمی‌توان ابعاد مفاهیم دینی را به ویژه در اسلام که خاتم ادیان است و یکی از ویژگی‌های مهم آن انسجام و هماهنگ بودن با تحولات زمان و تکامل انسان از نظر ادراک و علم و فلسفه را به خوبی شناخت.

تا کنون بسیاری از مطالعات دینی، حتی از منظرهای علوم جدید، در مورد مفاهیم دینی انجام گرفته است اما آنچه که ضرورت بازنگری مجدد و قرائت متفاوت از این مفاهیم را ایجاب کرده است؛ یکی تلاش برای مطالعه و بررسی این مفاهیم از جنبه‌های خاص مربوط به حوزه‌های علمی (دراین‌جا از منظر ارتباطی - فرهنگی) و دیگری کشف حوزه‌های وسیع‌تر معنایی و دستیابی به تحول‌ها و تکامل‌هایی است که معمولاً اینگونه مفاهیم در بستر تاریخ اجتماعی انسان، به ویژه مسلمانان از خود بروز می‌دهند.

مطالعه و بررسی مفاهیم دینی، با توفیقات خداوند متعال، از منظر ارتباطی - فرهنگی هدفی است که در این کتاب به عنوان اولین محصول این رویکرد مطالعاتی دنبال خواهد شد. بدیهی است که این اقدام در همین‌جا متوقف نخواهد شد. چه این نگارنده و چه نگارندگان دیگر خواهند بود که این مجموعه را ادامه بدهند و حرکتی تازه در زمینه تحلیل مفاهیم دینی از منظرهای مختلف را دنبال کنند.

کتاب اول این مجموعه از مطالعات مفاهیم اسلامی، از مفهوم «تعزیه» آغاز شده است. چرایی این آغاز کردن، ریشه در مفهوم تعزیه دارد که از یک سو، بازنمایی جنبه‌های شهادت و شهادت‌طلبی و حرکت به سوی معشوق ابدی است و از سویی دیگر، ایستادگی و مبارزه بر علیه ظلم و استبداد و جهاد فی سبیل الله است که هم جهاد و هم شهادت، دو ستون مهم ادامه حیات اسلام در جهان می‌باشد. تعزیه از منظرهای دیگر نیز مفهومی بدیع و در خور توجه عمیق است. تعزیه یک نمایش تمام عیار از تاریخ شکل‌گیری تفکر اسلامی است که در یک برهه زمانی، در دهه محرم و در سرزمین کربلا تحقق می‌یابد. در این نمایش عظیم، از یک طرف حق و انسانیت و خلوص و ایمان جلوه‌گر می‌شود و از طرفی دیگر شیطان، جهالت، گمراهی و کفر نمایان می‌گردد. چنین صحنه‌ای، نه تنها از جنبه دینی و تحولات تاریخ اسلامی مهم

است؛ بلکه از منظر ارتباطی و فرهنگی و معناهایی که در طول تاریخ از این حادثه زاییده می‌شود و باید با رویکردهای مختلف مورد قرائت مجدد قرار گیرند نیز حائز اهمیت است.

تعزیه در حقیقت، گفتمان اسلام در مقابل گفتمان‌های دیگر است. این گفتمان تلاش می‌کند که دیدگاه‌های واقعی اسلام ناب را از طریق بازنمایی شخصیت‌های مهم و موثر در تکوین تاریخ اسلامی بازگو نماید. تعزیه از منظر دیگر نیز حائز اهمیت است. این مفهوم علاوه بر داشتن بار تاریخی و مفهومی اسلامی که منعکس کننده حرکت‌های تاثیرگذار در شکل‌گیری جامعه اسلامی در طول تاریخ است؛ دارای این قدرت است که تاریخ مدفون در زمان‌های گذشته را به صحنه کنونی و زمان حاضر دعوت کند و مفاهیم آن را با حرکت‌ها، نمادها و نشانه‌های جدید پیوند دهد و معنایی تازه و گسترده که با دنیای معاصر قابل تفسیر و تحلیل است؛ در ذهن مخاطبان به وجود آورد.

تعزیه از منظر ملی نیز قابل توجه است. تعزیه بدون در نظر گرفتن محتوای اعتقادی و دینی آن و با استفاده از رویکرد «شبهه‌سازی»، نوعی از بازنمایی حوادث و ماجراهای غم‌انگیز (تراژدی) مشابه در سنت تاریخی ایران باستان است که هنوز در حافظه جامعه ایرانی، به ویژه با برجسته‌سازی‌های حماسی و احساسی شعر فردوسی زنده هستند. تعزیه از این دیدگاه نیز حداقل با دو ماجرای تاریخی غم‌انگیز که یکی مربوط به «زربیر» شخصیت مدافع و از جان گذشته و دلیر راه دین در عصر ویشناسپ، شاه پاک نهاد زرتشتیان که توسط دژخیمان ارجاسب به قتل می‌رسد (یارشاطر، ۱۳۶۷) و دیگری تراژدی سیاوش است که «بی‌گناه برای گریز از کینه پدر، راه آوارگی توران زمین در پیش می‌گیرد و در آنجا به فرمان افراسیاب بدگوهر به قتل می‌رسد (یارشاطر، ۱۳۶۷: ۱۳۰) با همه تفاوت‌های معنایی و محتوایی قابل مقایسه است.

جامعه‌ایرانی از دیرباز، با نوعی از خاطره‌های نمایشی یا بازنمایی‌های نمایشی که ریشه در تاریخ باستان دارد؛ با تراژدی‌ها و حوادث غم‌انگیز و تلخ آشنا است. تعزیه که ریشه عمیقی در اعتقادات و رویکردهای شیعی دارد؛ با روح و ذهن جامعه اسلامی از همان آغاز حادثه کربلا تا کنون حضور دائمی دارد. این حادثه در جامعه ایرانی نیز حضور عمیق و گسترده دارد. اگر هم به هر دلیل، زمانی بر تعزیه گذشت که مورد لطف و حمایت قرار نگرفت و شعله آن رو به افول نهاد اما حضور معنایی آن، هیچگاه از صفحه دل‌های ایرانیان زنده نشد. تعزیه در شکل‌های مختلف و کلی آن، چه نمایشی، چه روضه‌خوانی، چه زنجیرزنی و غیره، نه تنها با افول نمایشی تعزیه کم‌رنگ نگردید بلکه در دوران‌های مختلف، به ویژه تاریخ معاصر توانست معنای سیاسی و مبارزاتی قوی از خود نشان دهد؛ همانگونه که در انقلاب اسلامی شاهد آن بودیم.

تعزیه در هر دورانی به دلیل غنی بودن معنایی، یک یا چند رویکرد از معناهای محتوای خود را به نمایش می‌گذارد. این بازنمایی، نه تنها در قدرت معنایی آن نهفته است بلکه در شیوه قرائت جامعه در هر دوره از تاریخ نیز بستگی دارد. جامعه به مقتضای وضعیت سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و دینی، جلوه‌ای از جلوه‌های مختلف تعزیه را به نمایش می‌گذارد و آن جلوه را در خود و در جامعه برجسته می‌سازد. این شیوه از قرائت تعزیه در بسیاری از مواقع توانسته است که معنای اجتماعی آن را - به ویژه - در شیوه برخورد‌های سیاسی و حکومتی و به طور کلی با قدرتمندان و زورگویان به معرض نمایش درآورد.

تعزیه از زاویه‌ای دیگر، بازخوانی بخش مهم و حساس از تاریخ شیعی است. تاریخی که با عاشورا و کربلا و امام حسین (ع) و شهادت و جهاد پیوند خورده است. نمایش تعزیه‌ای، نمایش تاریخ اصلی‌ترین مبارزه و جهاد شیعی

با ظالمان و زورگویان تاریخ است. این نمایش، هیچ‌گاه در یک لحظه و یک مکان خاص از تاریخ توقف نکرده است و حرکتی مداوم و همیشگی در نهان آن نهفته است. این حرکت، هیچ‌گاه در حافظه شیعیان به خاموشی نگراییده است و بازتاب آن در جلوه‌های مختلف مبارزه بر علیه ظلم و استبداد، در وجوه گوناگون آن تجلی یافته است. گویی حادثه کربلا، در هر زمان و در هر مکان به گونه‌ای بازتولید می‌شود و این خط و جریان و راه هم‌چنان راهیان فراوان، از هر دو سو خوبان و بدان، عدالت‌خواهان و مستبدان، مظلومان و ظالمان و صالحان و طاغوتیان دارد.

در این کتاب تلاش شده است که مفهوم «تعزیه» از دیدگاه ارتباطی-فرهنگی مورد بررسی قرار گیرد. با توجه به اینکه نگارنده کتاب، همانگونه که در مباحث بعدی به آن اشاره خواهد شد؛ قائل به هم‌پوشانی وسیع دو مفهوم «فرهنگ» و «ارتباطات» با همدیگر است؛ بنابراین بررسی تعزیه از دیدگاه ارتباطی به این معنا نیست که از معنای فرهنگی آن غفلت شده است یا هنگامیکه رویکرد فرهنگی آن مورد مطالعه قرار می‌گیرد؛ به معنای متفاوت بودن آن با معنا و رویکرد ارتباطی است. آنچه که در این‌جا مورد نظر است؛ برجسته‌سازی رویکردهای مختلفی است که با مفهوم تعزیه پیوند ناگسستنی دارند.

موضوع دیگری که در این‌جا لازم است به آن اشاره گردد و رابطه‌ای تنگاتنگ با مطالعه کنونی دارد؛ دیدگاه میان رشته‌ای است که باید در مورد مفاهیم اسلامی و از جمله «تعزیه» وجود داشته باشد. مطالعات میان رشته‌ای از این دیدگاه اهمیت دارند که می‌توانند در تبیین و تعمیق معنایی مفاهیم مرتبط با یکدیگر نقش بارزی داشته باشند. از طرفی دیگر، مطالعات مزبور نوعی از دیدگاه «عصری» بر پایه «معاصر بودن» و یا به عبارتی «به روز بودن» را منعکس می‌کند. این مطالعات همچنین روابط و زمینه‌های مشترک حوزه‌های

علوم مختلف را نیز بیان کرده و مشترکات و مفترقات آنها را به نمایش در می‌آورد. از دیدگاه دیگر، مطالعات میان رشته‌ای، نوعی از «مستندسازی علمی» را به دنبال خود دارد. این مستندسازی علمی، نه به معنای مفروض دانستن غیرعلمی بودن برخی از مفاهیم دینی است که به هیچ وجه چنین نیست؛ بلکه به معنای ایجاد تقریب‌ها و نزدیکی‌های ذهنی و معنایی و تلاش برای یافتن حوزه‌های هم‌پوشانی و اشتراکات معنایی است. این مشترکات در صورت افزایش نوعی از ایمان علمی علاوه بر ایمان تشریعی که اساس معرفت مفهومی را می‌سازد را به دنبال خواهد داشت که می‌تواند در پذیرش این مفاهیم نقش اساسی بازی کند.

با چنین رویکردی از مطالعات میان رشته‌ای، بررسی مفاهیم دینی و کشف معانی آشکار و نهفته آنان به ویژه در ارتباط با حیات اجتماعی انسان؛ نیازمند آشنایی بیشتر با حوزه‌های علمی مرتبط است. بدون شناخت این حوزه‌های علمی مرتبط نمی‌توان سخنی از مطالعات میان رشته‌ای آورد. اصولاً مطالعات میان رشته‌ای، بیش از آنکه به دنبال نتایج جدید و متفاوت از مطالعه رشته‌های مورد نظر است؛ به دنبال کشف هم‌پوشانی‌ها، زمینه‌های مشترک، رویکردهای یکسان و شیوه‌های تعامل برابر در رشته‌های مزبور است. بنابراین در این مطالعات، حتی تفاوت‌ها، نه اینکه مورد توجه نباشند بلکه به عنوان اولویت اول قلمداد نمی‌شوند. آنچه که بیشترین قلمرو مورد توجه در این مطالعات برقراری پل‌های ارتباطی بیشتر و گسترده‌تر میان علوم و فنون مختلف است که بتوان ضمن کشف ماهیت اصلی و خواستگاه‌های اساسی علوم، به نتایج مصادقی آنها در زندگی انسان برای بهینه‌سازی محیط اجتماعی دست یافت و گونه اگر مطالعات میان رشته‌ای منجر به انشفاق، ابتعاد و واگرایی حوزه‌های علوم مختلف از همدیگر گردد؛ نه تنها میان رشته‌ای نیست بلکه

به شدت ضد رشته‌ای است. به عبارت دیگر نه تنها با هم‌گرایی رشته‌ها با همدیگر در تضاد است بلکه با مطالعات درون رشته‌ای نیز در تضاد می‌باشد. به همین دلیل است که مطالعه مفاهیم اسلامی از منظر رویکردهای مختلف از قبیل ارتباطی و فرهنگی نیازمند شناخت حوزه‌های مرتبط با این مفاهیم است که به گونه‌ای با مفهوم مورد نظر در ارتباط باشند. بنابراین مطالعات مربوط به «فرهنگ عامه»، «نشانه‌شناسی»، «تاریخ شناسی»، «معناشناسی» و دیگر زمینه‌های مرتبط علمی به شدت مورد نیاز می‌باشد. بدون فهم اجمالی این حوزه‌های علمی نمی‌توان به معنای مورد نظر و مصادیق احتمالی مفهوم مورد مطالعه دست یافت.

از این نظر تلاش خواهد شد که مفهوم «تعزیه» به مثابه یک مفهوم میان رشته‌ای، میان بحث‌های مربوط به «نمایش»، «ارتباطات»، «فرهنگ» و «دین» که در این جا مقصود از دین، دیدگاه اسلامی است؛ مورد مطالعه و بررسی قرار گیرد.

آخرین نکته‌ای که در این جا باید به آن اشاره کرد؛ تلاش برای بررسی مفاهیم مورد نظر از جمله «تعزیه» از دیدگاه‌ها و جنبه‌های مختلف اما مرتبط با دو محور «ارتباطات» و «فرهنگ» است. بنابراین مطالعه و درج دیدگاه‌های اندیشمندان و محققانی که در این زمینه صاحب نظر بوده و سخنی برای گفتن داشته‌اند؛ نه تنها مفید بلکه ضروری و در چنین مطالعات دایره‌المعارفی حیاتی است. بدون جمع‌آوری، مطالعه، درج برخی از موارد مهم و تبیین جمع‌بندی‌های صاحب‌نظران در زمینه‌های مورد بحث، مطالعات مربوط به مفاهیم مورد نظر از یک حوزه مطالعاتی غنی بهره‌مند نخواهد بود. لذا تلاش شده است که برای غنی‌سازی بحث، به وجود آوردن زمینه‌ای برای آشنایی خوانندگان محترم با دیدگاه‌های صاحب‌نظران و محققان در این زمینه و بالاخره برای تکمیل مباحث مختلف مربوطه، به خوبی از این تلاش‌های علمی

بهره‌گیری شده و مورد توجه قرار گیرند. این مساله قطعاً جامعیت این مطالعه و سایر مطالعات مشابه در زمینه تبیین و تفسیر اسلامی مفاهیم گوناگون را تضمین خواهد نمود.

کتاب «تعزیه» علاوه بر پیشگفتار ناشر و مقدمه مولف از ۶ فصل و چند مبحث مرتبط در هر فصل به شرح ذیل تشکیل شده است:

فصل اول: «حوزه‌های میان رشته‌ای و تحولات تاریخی تعزیه». در این فصل چستی «فرهنگ عامه»، چستی «نشانه‌شناسی» و چستی «تحولات تاریخی» تعزیه، مورد مطالعه قرار خواهند گرفت.

فصل دوم: «ارتباطات آئینی و چستی تعزیه». در این فصل مسائل مربوط به ارتباطات آئینی و ویژگی‌ها و عناصر آن و نیز تعاریف مختلف مربوط به تعزیه بررسی خواهند شد.

فصل سوم: «تعزیه و ارتباطات نمادین». در این فصل به مسائلی نمادین تعزیه اشاره خواهد شد و این جنبه از ارتباطات از جنبه‌های مختلف مورد بررسی و مطالعه قرار خواهد گرفت.

فصل چهارم: «تعزیه و رویکردهای فرهنگی و اجتماعی». در این فصل رویکردهای مختلف فرهنگی و اجتماعی تعزیه مورد بررسی قرار خواهند گرفت. فصل پنجم: «تعزیه و ارتباطات میدانی (صحنه‌ای)». در این فصل ویژگی‌های ارتباطات میدانی (صحنه‌ای) تعزیه، تحلیل نشانه‌های مختلف آن و بالاخره ارائه تحلیلی از یکی از صحنه‌های تعزیه مورد پوشش قرار خواهند گرفت.

فصل ششم: «آسیب‌شناسی ارتباطاتی و آئینی تعزیه». در این فصل موارد مختلف آسیب‌شناسی ارتباطاتی و آئینی تعزیه به ویژه از دیدگاه‌های حضرت امام خمینی (ره) و مقام معظم رهبری مورد مطالعه و بررسی قرار خواهند گرفت.

بالاخره «نتیجه‌گیری» کلی مطالعه انجام گرفته ارائه خواهد شد. در این نتیجه‌گیری مروری کلان بر مهم‌ترین دست‌آوردهای تحقیقاتی صورت خواهد گرفت و چکیده‌ای از نتایج منعکس خواهند شد.

در پایان بر خود لازم می‌دانم که از دوست عزیز و برادر فاضل و دانشمند جناب آقای دکتر افتخاری، معاون محترم پژوهشی دانشگاه امام صادق (علیه السلام)، برای طرح این مطالعات ویژه در حوزه مفاهیم گوناگون جدید بر منای دیدگاه‌های اسلامی و نیز حمایت‌های ایشان برای تحقق این مهم تشکر و قدردانی کنم. مطمئناً با چنین روحیه حمایتی و پشتیبانی از مطالعات و تحقیقات مختلف در حوزه‌های علوم انسانی و اجتماعی، می‌توان به آینده پژوهش‌های میان رشته‌ای امیدوارتر بود.

تشکر و قدردانی اصلی باید از استاد بزرگوار و بنیان‌گذار دانشگاه امام صادق (ع) حضرت آیت الله مهدوی کنی (دام ظلّه الشریف) انجام گیرد. بدون حمایت و دعای خیر ایشان در مورد تک‌تک اساتید و دانشجویان و کارکنان این دانشگاه، مطمئناً کارهای صورت گرفته به انجام نمی‌رسیدند. طول عمر با عزت و افتخار همراه با صحت و عافیت برای ایشان از خداوند متعال خواستارم.

در رابطه با این تحقیق نیز علی‌رغم تلاش‌های صورت گرفته، زمینه‌های مطالعاتی بیشتری وجود دارند که می‌توان از منظر آنها به مفهوم «تعزیه» نگاه کرد و بررسی نمود. در این تحقیق تلاش گردید از منظر «ارتباطات و فرهنگ» به این مفهوم نگاه شود. امیدوارم که در این امر مهم موفقیت قابل توجهی صورت گرفته باشد. بدیهی است که ارائه پیشنهادات تکمیلی برای غنی‌سازی این بحث از صاحب‌نظران و اندیشمندان، دور از انتظار نبوده بلکه مورد درخواست نگارنده است.

و من الله التوفیق

دکتر حسن بشیر

عضو هیئت علمی دانشگاه امام صادق (علیه السلام)